

Колкава е нашата сива економија? Како клучни економски политики се одразуваат врз неа?

Досегашните проценки на сивата економија во Северна Македонија се разнолики и се движат во рангот од 21.3% до 39.5% од бруто домашниот производ. Големата сива економија ја нарушува употребливата вредност на официјалните статистики при водењето на политиките. Сивата економија е комплексен феномен и вклучува активности кои тешко се мерат. Често се поставуваат следните прашања: што вклучува, како се мери, кои се причините и кои се последиците од сивата економија? Министерството за труд и социјална политика изработи Стратегија за формализирање на неформалната економија нагласувајќи ја волјата на Владата да ја намали сивата економија. Сепак, не постои цврста квантитативна оценка на сивата економија, ниту анализа на ефектот од одредени политики и мерки во минатото врз неа. Овој бриф на кратко ги одговара овие прашања, ја мери големината на сивата економија и ги анализира ефектите од мерките на даночната политика и минималната плата.

Бриф за политиките бр. 58

Finance Think препорачува мерките во даночната политика да се насочат кон јакнење на капацитетите за прибирање даноци и јакнење на даночниот морал наместо кон избрзано дизајнирање на даночната рамка. Дополнително, Finance Think укажува на потребата од внимателност при зголемувањата на минималната плата надвор од законски-предвидените усогласувања поради опасноста од поттикнување сива економија. Конечно, државата мора сериозно да дизајнира политики за зголемување на продуктивноста на долг рок како одржлив пат кон сузбивање на сивата економија.

ПРОБЛЕМ

Сузбивањето на неформалната економија претставува стратешки приоритет на Владата на Северна Македонија. Намалувањето на неформалната економија, првенствено зависи од политичката волја на креаторите на политиките и капацитетот и координацијата на институциите одговорни за спроведување на мерките за намалување на неформалната економија, но и од економскиот развој на земјата кој е детерминиран од структурни фактори како недостиг од физички капитал, ниска продуктивност и низок развој на образованието, социо-демографски карактеристики итн.

Неодамна се изработени стратешки и оперативни документи¹ во кои се дефинираат нови мерки за намалување на неформалната економија.

Неколку неодамнешни релевантни студии се обидуваат да ја измерат неформалната економија во Северна Македонија на агрегатно ниво користејќи различни методи. Табела 1 ги сумира оценките од студиите според користените методи. Досегашните студии покажуваат надолна тенденција на учеството на неформалната економија во БДП каде оценките се движат од 21.3% до 39.5%.

¹ Главната стратегија која се однесува на неформалната економија ја донесе Министерството за труд и социјална политика во 2017 година: [Стратегија за формализирање на неформалната економија во Р. Македонија 2018-2022](#). Од неа произлегува [Акциски план за формализирање на неформалната економија во Република Македонија 2018-2020](#). Сузбивањето на сивата економија наоѓа свое место и во [Стратешкиот план 2019-2021](#) на Управата за јавни приходи и [Стратегијата за реформа на даночниот систем 2021-2025](#) од Министерството за финансии.

Иако постојат обиди за агрегатно мерење на неформалната економија во Северна Македонија, сепак постојните мерења и анализи имаат најмалку два клучни недостатока: 1) во дел од мерењата, се користат пресметки на база на панел од земји, што не овозможува доволен опфат на структурните карактеристики на секоја земја одделно, поради што добиениот тренд на неформалната економија е „рамен“ или без доволна варијација, што е неверојатно за период од 20 или 30 години, и 2) недостасува анализа на ефектот од одредени клучни политики и мерки преземени во изминатиот период врз динамиката на неформалната економија.

ЦЕЛ

Целта на овој бриф е да се измери големината на неформалната економија преку нов корисен метод кој ги зема предвид тенденциите во побарувачката на готовина. Потоа, овој бриф проценува какви биле ефектите на одредени политики во рамките на даночната политика и минималната плата врз движењето на неформалната економија.

ДЕФИНИРАЊЕ НА СИВАТА ЕКОНОМИЈА

Постојат различни дефиниции на неформалноста зависно од која перспектива се анализира. Најшироко, неформалноста вклучува законско и незаконско производство на добра и услуги кои се скриени од околото на државата поради монетарни, регулаторни и институционални причини (Schneider et al. 2010). *Монетарните причини* вклучуваат избегнување плаќање даноци и придонеси, како и најголем дел од криминалните

Табела 1: Сумарни резултати од претходни мерења на неформалната економија

Студија	Метод	Период	Проценка (% од БДП)
Schneider et al. (2010)	MIMIC	1999-2007	39% - 34.9%
Garvanlieva et al. (2012)	Метод на потрошувачка на електрична енергија	2000-2010	34.1% - 24%
	MIMIC	2003-2011	34.2% - 47%
Elgin & Oztunali (2012)	Детерминистичко динамичен метод на општа рамнотежа	1990-2008	34.5% - 34.5%
Kelmanson et al. (2019)	MIMIC	2000-2016	38.2% - 37.6%
Trenovski et al. (2021)	Метод на потрошувачка на електрична енергија	2006-2019	39% - 21.3%
	MIMIC	2006-2019	39.1% - 28.9%
Elgin et al. (2021)	MIMIC	1993-2018	39.1% - 33.4%
	Детерминистичко динамичен метод на општа рамнотежа	1990-2018	39.5% - 33.6%

активности поврзани со дрога, проституција, измами, грабежи итн. *Регулаторните причини* вклучуваат избегнување на државната регулатива и регулаторниот товар, а *институционалните причини* се поврзани со корупцијата поради нискиот квалитет на политичките институции и неvlадеење на правото. Најчесто, незаконските криминални економски активности се исклучуваат од дефиницијата поради потешкотиите во

нивното мерење и дефиницијата се стеснува на законските економски активности кои намерно се скриени од државата со цел: (1) да се избегне плаќање даноци и придонеси; (2) да се избегне задоволување на стандардите на пазарот на труд (пр., минимална плата, сигурност при работа, максимален број на работни часови итн); и (3) да се избегне усогласување со административните процедури.

Слика 1: Дефинирање, мерење, причини и последици од сивата економија

МЕРЕЊЕ НА СИВАТА ЕКОНОМИЈА

Методите за проценка на сивата економија можат да се поделат во две глобални групи: (1) Индиректни методи каде преку развивање различни модели врз база на бројни претпоставки истражувачите се обидуваат да го проценат неформалниот аутпут² и (2) Директни методи преку собирање податоци со анкети на работната сила, фирмите и домаќинствата (Elgin et al. 2021). Индиректните методи имаат потесен фокус на дефинирањето на економската активност, додека директните методи можат да покријат повеќе димензии на неформалноста. Од друга страна, индиректните методи ги опфаќаат промените не само во степенот на сивата економија, туку и

интензитетот (продуктивноста) на сивата економија, додека директните методи ја мерат само присутноста, односно степенот на сива економија преку дефинирање мерења во поглед на неформалната вработеност (пр. процент на самовработени во вкупен број вработени), на перцепцијата (пр. процент на фирми кои перцепираат конкуренција од неформални фирми) или на мислењата (пр. процент на домаќинства кои оправдуваат неплаќање даноци).³

ПРИЧИНИ И ПОСЛЕДИЦИ ОД СИВАТА ЕКОНОМИЈА

Генерално, неформалноста е причина и последица на нискиот институционален и економски развој. Сепак, постојат две

главни причини за постоењето на неформалната економија. Прво, неформалноста е резултат на структурните фактори на една земја кои водат до ниска продуктивност на работниците и фирмите, односно, недостиг од физички капитал, ниско ниво на образовано население и комбинација од социо-демографски карактеристики и тенденции. Второ, неформалноста е производ на лошо менаџирање на политиките. Имено, неформалноста е одговор на фирмите и работниците на премногу регулирана економија и неефикасна држава (Loayza, 2018). Schneider & Buehn (2013) ги наведуваат следните како главни причинители на неформалната економија (Табела 2):

Табела 2: Главни причини за сивата економија

Причина	Објаснување
Товар од даноци и придонеси	Поголема разлика помеѓу вкупниот трошок на трудот и доходот по одданочување, поголем мотив да се работи неформално
Квалитет на институциите	Бирократијата надополнета со корупција е поврзана со повисоко ниво на неформална економија, додека поголемо владеење на правото ги стимулира фирмите и работниците да се формализираат
Регулатива	Порестриктивната регулатива, посебно на пазарот на труд, ја ограничува слободата на пазарните субјекти и ги зголемува трошоците на трудот стимулирајќи работа во неформалната економија
Квалитет на јавната администрација	Неефикасноста и лошиот квалитет и квантитет на јавни добра и услуги предизвикува зголемување на даноците и ги зголемува мотивите да се учествува во неформалната економија
Даночен морал	Неефикасноста на јавната администрација индиректно влијае на моралот на фирмите, работниците и домаќинствата да плаќаат даноци. Доколку има соодветен квалитет на јавните добра и услуги и „фер“ дистрибуција на собраните средства од даночните обврзници, тогаш повисок ќе биде даночниот морал кај населението.
Селективност	Селективната имплементација на регулативата и контролите значајно влијае врз перцепцијата на ризикот од откривање на неформалноста.
Развој на формалната економија	Нискиот економски раст и високата невработеност водат до поголеми мотиви да се работи во неформалната економија
Самовработување	Поголемиот процент на самовработеност значи повеќе активности да се извршуваат неформално

² Најпознати меѓу индиректните методи се: методот на побарувачка на готовина, методот на потрошувачка на електрична енергија, методот на повеќе индикатори и повеќе причинители (Multiple Indicators Multiple Causes - MIMIC) и детерминистичко динамичен метод на општа рамнотежа.

³ Секој од директните методи е корисен зависно од целта на анализата. На пример, мерењата на неформалната вработеност се корисни за анализа на прашања поврзани со социјалната заштита, мерењата на перцепцијата на фирмите се корисни за анализа на конкурентноста на пазарот или мерењата на мислењата на домаќинствата се корисни за анализа на даночниот морал на населението.

Тешко е да се предвидат сите потенцијални ефекти од сивата економија, но можат да се класифицираат како позитивни и негативни. Иако сивата економија често се става во негативен контекст, постојат одредени позитивни последици од нејзиното постоење. Имено, неформалноста им овозможува на фирмите флексибилност во работењето во поглед на вработувањата, локацијата, менаџирањето со ресурсите и сл. Дополнително, неформалната економија создава вработеност, посебно во време на рецесии, што ги амортизира шоките врз буџетите на земјите. Конечно, во услови на премногу регулирана економија и низок економски развој, елиминирањето на сивата економија би значело повисока сиромаштија, невработеност и криминал, и исто така, тоа што ќе се создаде во неформалната економија одреден дел ќе се потроши во формалната економија (Schneider & Enste, 2000; Loayza, 2018). Од друга страна, негативните последици од сивата економија се многубројни. Прво, фирмите и работниците не можат да ги уживаат бенефитите од формализацијата, пристап до финансии (за фирмите) и пристап до социјални услуги (за работниците). Второ, неформалноста е поврзана со лоши услови за работа и несигурност што ја загрозува благосостојбата на работниците. Трето, поголемата превалентност на неформална економија значи поголем загубен приход од даноци за државата што индиректно може да се одрази врз квалитетот на јавната администрација и фискалните капацитети на државата. Конечно, големата неформална економија

може да ги направи официјалните статистики несоодветни при водењето на политиките (Schneider & Enste, 2000).

МЕТОД И ПОДАТОЦИ

Во овој бриф, го користиме методот на побарувачка на готовина според пристапот на Ardizzi et al. (2014). Главна претпоставка на овој метод е дека неформалните трансакции се вршат во готовина со цел да не се овозможи трага на институциите.⁴ Зголемувањето на сивата економија ќе предизвика раст во побарувачката за готовина. Со цел да се изолира абнормалната

побарувачка на готовина, се дефинира структурен модел кој ги предвидува нормалните преференции за ликвидност и се надополнува со фактори кои би влијаеле врз неформалната економија. „Вишокот“ на готовина што нема да биде објаснет од нормалните структурни фактори се смета дека се должи на растот на неформалната економија. Табела 3 го сумира дефинираниот модел и групата на фактори кои се вклучуваат во моделот, како и нивните ефекти врз побарувачката на готовина (и неформалната економија).

Табела 3: Модел на побарувачка на готовина

Зависна варијабла: Односот на готовината во оптек и M2 монетарниот агрегат			
Фактор	Променлива	Очекуван ефект	Објаснување
Структурни фактори на побарувачката на готовина			
Економски развој	Реален БДП	-	Повисок животен стандард предизвикува помала употреба на готовината за трансакции
Инфлација	Промена на индексот на цени	-	Повисока инфлација ја „јаде“ вредноста на готовината
Краткорочна каматна стапка	Каматна стапка на краткорочните штедни депозити	-	Повисока каматна стапка го зголемува опортунитетниот трошок за чување готовина
Невработеност	Просечна стапка на невработеност	+	Поголема невработеност значи поголема доходовна нееднаквост и поголема тенденција на сиромашните да користат готовина за плаќања
Детерминанти на сивата економија			
<i>Раст на формалната економија</i>			
Економски раст	Раст на реалниот БДП	+	Неформалната и формалната економија се проциклично поврзани, односно растот на формалната економија отвора можности за неформалната економија
<i>Даночна политика</i>			
Прогресивен данок	Бинарна: 1 доколку период пред рамен данок, 0 останато	+	Порестриktivна и покомплексна даночна политика стимулира мотиви за неформална економија
Даночен товар на платата	(Просечна бруто плата-просечна нето плата)/просечна бруто плата	+	Поголема разлика помеѓу вкупниот трошок на трудот и доходот по одданочување, поголем мотив да се работи неформално
Капацитет на собирање даноци	(Приходи од нето ДДВ/Просек од претходни 4 квартали од истите)/ (реален БДП/Просек од претходни 4 квартали од истиот)	-	Повисок капацитет за собирање даноци, пониска неформална економија поради подобрен даночен морал или зголемен ризик од откривање на неформалноста
<i>Минимална плата</i>			
Немање закон за мин. плата	Бинарна: 1 доколку период пред воведување закон за мин. плата, 0 останато	+/-	Воведување регулативни мерки на пазарот на труд предизвикува зголемување на неформалната економија. Но, воведување регулатива при постоење низок даночен морал на фирмите предизвикува намалување на неформалната економија
Удел на мин. плата во просечна плата	Нето мин. плата/Просечна нето мин. плата во преработ. инд.	+	Побрз раст на законски наметнатите плати во однос на растот на продуктивноста стимулира мотиви за деформализација
Поддршка за исплата мин. плата	Бинарна: 1 доколку период по воведување поддршка за исплата на мин. плата, 0 останато	-	Олеснување на трошокот на трудот кај фирмите стимулира намалување на неформалната економија

⁴ Неколку од главните критики на овој метод се: (1) не сите трансакции во сивата економија се вршат во готово; (2) главно, се вклучува само товарот на даноците како фактор за сива економија; и (3) се претпоставува дека стапката по која парите се разменуваат во економијата е иста за формалната и неформалната економија.

Податоците за конструкција на променливите се собрани од Државниот завод за статистика, Министерството за финансии, Министерството за труд и социјална политика и Народната банка. Користиме квартални податоци за периодот 2006-2020 година кои првично ги корегираме поради сезонскиот ефект. Со цел да ги процениме коефициентите на моделот користиме динамичен Тобит модел со лева граница (бидејќи зависната променлива може да се движи до најмалку 0) каде ја вклучуваме зависната променлива со еден период заостанување за да контролира фактори кои не се опфатени со другите променливи. Моделот го пресметуваме со робустни стандардни грешки.

РЕЗУЛТАТИ

Табела 4 ги покажува ефектите на групите фактори врз побарувачката на готовина. Структурните фактори ги имаат очекуваните ефекти, освен невработеноста чиј коефициент не е статистички значаен. Од друга страна, може да се забележи дека формалната економија позитивно влијае на побарувачката на готовина, а со тоа и врз сивата економија (иако, коефициентот не е статистички значаен). Воведувањето рамен данок и прогресивното намалување на даночниот товар врз платата има значаен ефект врз намалување на потребата за ликвидност, а со тоа и

врз намалување на неформалната економија. Дополнително, подобриот капацитет за собирање даноци има негативно влијание врз побарувачката на готовина и сивата економија (иако, коефициентот не е статистички значаен). Конечно, воведувањето на закон за минимална плата и поддршката за исплата на минимална плата ја намалува побарувачката за готовина и последователно, сивата економија. Сепак, зголемувањето на уделот на минималната плата во просечната плата ја зголемува потребата за ликвидност и стимулира неформална економија.

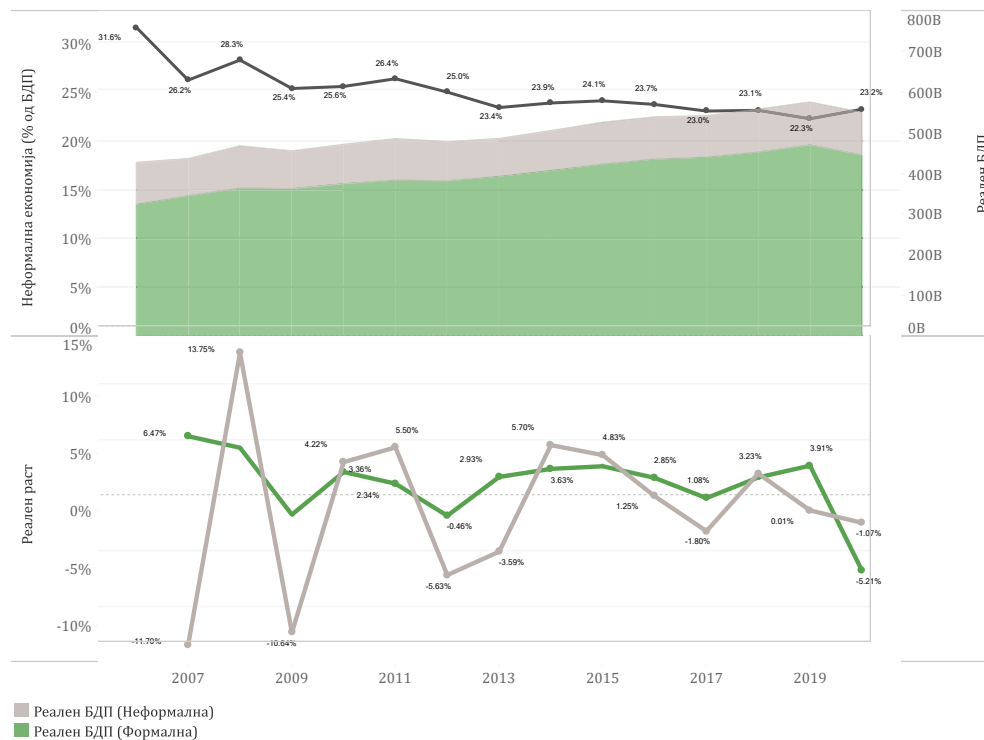
Табела 4: Тобит динамичен модел на побарувачката на готовина

Фактор	Коефициент
Зависна варијабла (-1)	0.487***
Економски развој	-0.000***
Инфлација	-0.001***
Краткорочна каматна стапка	-0.003*
Невработеност	-0.000
Економски раст	0.022
Прогресивен данок	0.029***
Товар на платата	0.062*
Капацитет на собирање даноци	-0.015
Немање закон за мин. плата	0.037***
Удел на мин. плата во просечна плата	0.065***
Поддршка за исплата мин. плата	-0.005**
Константа	0.135***
Опсервации	63
F-statistic	74.12

***, ** и * означува значајност на ниво на доверба од 1%, 5% и 10%, соодветно
Пресметки на авторите

Врз основа на моделот, ја проценуваме сивата економија, односно делот на побарувачката за готовина кој не е објаснет од структурните фактори и ги пресметуваме резултатите како процент од БДП. Графикон 1 покажува дека неформалната економија се намалила од 31.6% во 2006 година на 23.2% во 2020 година. Може да се забележи дека најголемите намалувања на неформалната економија се случуваат по воведувањето на рамниот данок (2007 година), за време на финансиската криза (2009 година) и по воведувањето на минималната плата (2012 година). Во текот на пандемијата во 2020 година, формалниот БДП „страдал“ повеќе во однос на неформалниот што резултира во зголемено учество на неформалната економија во однос на претходната 2019 година.

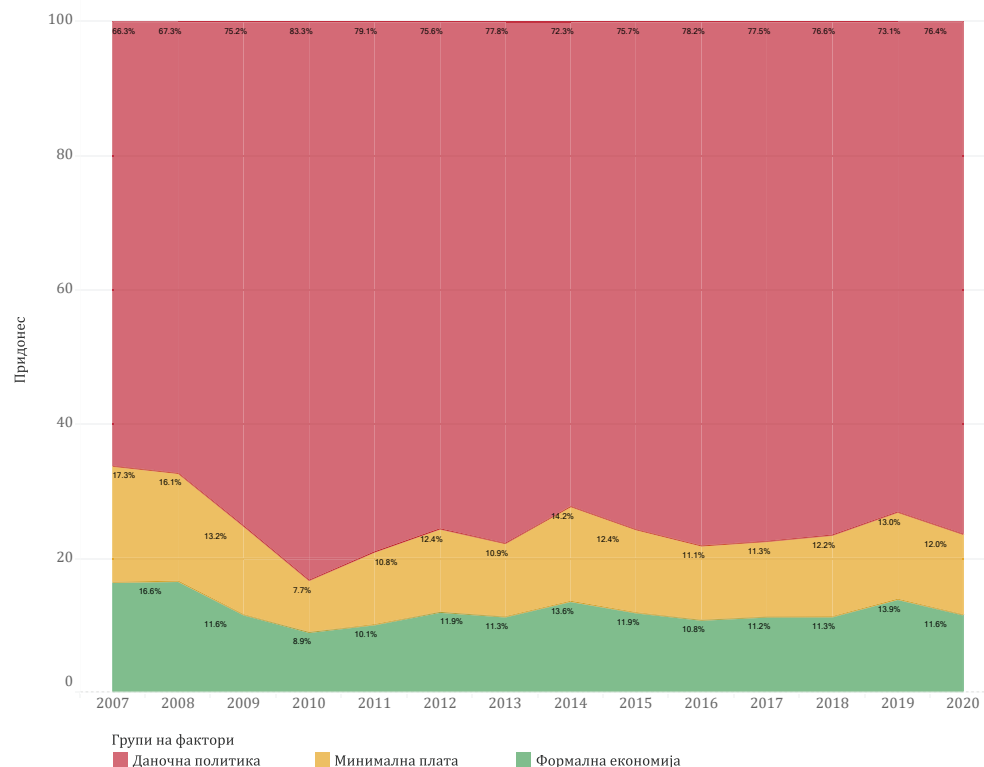
Графикон 1: Проценки на неформалната економија

Пресметки на авторите

Конечно, овој пристап ни овозможува да го оцениме придонесот на секој од групите фактори на неформалната економија во објаснување на необјаснетиот дел од побарувачката на готовина. Графикон 2 покажува дека најголем дел од варијацијата во сивата економија – две третини во 2007 до три четвртини во 2020 - се должи на варијацијата во факторите поврзани со даночната политика, додека факторите поврзани со минималната плата и растот на формалната економија придонесуваат од третина во 2007 до четвртина во 2020.⁵ Иако, последните резултати значајно зависат од степенот на варијабилност на факторите, сепак може да се забележи дека промените во даночната политика значајно влијаеле врз движењата на неформалната економија во изминатиот период.

Графикон 2: Придонес на групите фактори кон варијацијата на сивата економија

Пресметки на авторите

⁵ Напомена: придонесот не го означува и не треба да се поистовети со ефектот (позитивен или негативен) врз сивата економија.

ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ

Најголем дел од проценките на сивата економија покажуваат надолна тенденција во учеството на сивата економија. Нашата анализа ги потврдува таквите тенденции при што покажуваме дека учеството на неформалната економија во БДП се намалило од 31.6% во 2006 година на 23.2% во 2020 година. Најголемите намалувања на неформалната економија се случуваат по воведувањето на рамниот данок (2007 година), за време на финансиската криза (2009 година) и по воведувањето на минималната плата (2012 година). Сепак, побрзиот раст на минималната плата во однос на просечната плата негативно се одразува и ја зголемува сивата економија, иако тој ефект се амортизира со обезбедување државна поддршка за исплата на минимална плата. Во текот на пандемијата, формалниот БДП „страдал“ повеќе во однос на неформалниот што резултира

во зголемено учество на сивата економија во однос на претходната 2019 година. Најголем дел од варијацијата во неформалната економија се должи на варијацијата во факторите поврзани со даночната политика.

Врз основа на резултатите од оваа анализа ги дефинираме следните препораки:

- Во рамките на даночната политика, редицајнирањето на нови даночни законски решенија и кратења веројатно го исцрпува просторот (освен, кај парафискалните давачки) за намалување на сивата економија, па затоа фокусот треба да биде кон јакнење на капацитетите за прибирање даноци и јакнење на даночниот морал кај населението (на пример, видете кај Williams & Bezeredi, 2018).
- Во рамките на минималната плата, државата мора да посвети посебно внимание при зголемувањето на минималната

плата да не биде побрзо од растот на продуктивноста за да не го наруши напредокот во намалувањето на сивата економија кој се направил со воведувањето на минималната плата.

- Во рамките на факторите клучни за раст на БДП, веројатно постои најголем простор за намалување на сивата економија. Државата мора сериозно да дизајнира политики за зголемување на продуктивноста на долг рок, и тоа, преку создавање и стимулирање домашен конкурентен пазар преку релаксирање на регулативата и либерализација на трговијата, преку зголемување на квалификуваноста на работната сила преку реформирање на образовниот систем, преку насочување на средства кон истражување и развој, и преку зголемување на ефикасноста на јавната администрација за да се намали товарот врз приватниот сектор.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ardizzi, G., Petraglia, C., Piacenza, M., & Turati, G. (2014). Measuring the Underground Economy with the Currency Demand Approach: A Reinterpretation of the Methodology, With an Application to Italy. *Review of Income and Wealth*, 60(4), 747–772. <https://doi.org/10.1111/roiw.12019>

Elgin, C., Kose, M. A., Ohnsorge, F., & Yu, S. (2021). Understanding Informality (SSRN Scholarly Paper ID 3914265). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3914265>

Elgin, C., & Oztunali, O. (2012). Shadow Economies around the World: Model Based Estimates (Working Paper No. 2012/05). Bogazici University, Department of Economics. https://econpapers.repec.org/paper/bouwpaper/2012_2f05.htm

Garvanlieva Andonova, V., Andonov, V., & Nikolov, M. (2012). SHADOW ECONOMY OF MACEDONIA. *Journal Articles*, 17–36.

Kelmanson, B., Kirabaeva, K., Medina, L., & Mircheva, B. (2019). Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options (SSRN Scholarly Paper ID 3523151). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3523151>

Loayza, N. (2018). Informality: Why is it so Widespread and How Can it Be Reduced? (SSRN Scholarly Paper ID 3360124). Social Science Research Network. <https://papers.ssrn.com/abstract=3360124>

Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). New Estimates for the Shadow Economies all over the World. *International Economic Journal*, 24(4), 443–461. <https://doi.org/10.1080/10168737.2010.525974>

Schneider, F., & Büehn, A. (2013). Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions. In CESifo Working Paper Series (No. 4448; CESifo Working Paper Series). CESifo. https://ideas.repec.org/p/ces/ceswps/_4448.html

Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77–114. <https://doi.org/10.1257/jel.38.1.77>

Trenovski, B., Mijovic-Spasova, T., Mijovic-Hristovska, B., Tashevsk, B., & Kozeski, K. (2021). Analysis of the COVID-19 Impact on Informal and Part-time Workers. *Analytica Policy Studies* 2021/2. Retrieved from: <https://www.analyticamk.org/images/2021/studija-analiza-na-efektot-od-kovid-19.pdf>

Williams, C., & Bezeredi, S. (2018). Explaining informal entrepreneurship in South-East Europe: A tax morale approach. *Eastern Journal of European Studies*, 9(2), 47–68.

Finance Think е Институт за економски истражувања и политики.

Нашата Визија

Да поттикнеме економско размислување за подобра благосостојба утре.

Нашата Мисија

Да го подобриме влијанието на економските и социјалните трендови и политики врз граѓаните во Северна Македонија и регионот на Западниот Балкан, преку економски истражувања, застапување базирано на докази и водено од податоци, и поттикнување критичка дебата за економските процеси.

Истражувањето на Finance Think им помага на носителите на политиките, застапниците на политиките, креаторите на мислење, економските новинари и јавноста да ги разберат прашањата кои влијаат врз обичните граѓани.

Ул. Фредерик Шопен 1/2,
1000 Скопје
+389 2 6156 168,
www.financethink.mk,
info@financethink.mk

„Проектот е поддржан од Цивика мобилитас“

Овој бриф за политики е единствена одговорност на Finance Think и во никој случај не може да се смета дека ги одразува ставовите на Цивика мобилитас, Швајцарската агенција за развој и соработка (SDC) или на организациите кои ја спроведуваат.